

Baani sinkaafa

Lahibal pala zaŋ chan̄ sinkaafa bahi kɔbu



Wula ka sinkaafa pukpara yan niŋ di nasara?

- Bindirigu yεlbora ka man binbir parigu, kulim ni kulintam din yεn laylim taba ka bindirigu maa zooi, ka tili wala, ka tili viεlim din yεn too nti biεrisun̄ ni liyiri (bee arikiki).
- Kulin daa faani nyεbu di bahibu nyala – zaŋmi kulim shεli din tu bahi abindirigu, di bahibu saha ni saniyasheli din ni sayi bindirigu.
- Pukpari yi doli sayısigu ŋɔ ni nya bindirigu pam ka man yika zayıyini kpalaŋ pisi zaŋ chan̄ pisi ni anu.

Baani Sinkaafa Kɔbu Pukpari Yεli Bɔra

Tam

Baatam din nahi gbaŋ sabgi-dini mali kulin tam kulin ta cha ka mahili yuura kɔlini. Ayi yεn ba kulin-tam, malaigim tankpayi maa kɔm ka kahili zayı kpul, dii yili kpulu, di wuhiya ni kuli-tam biε dini, di mi yi wurisi kulin-tam ka kɔli maa ni.

Bochaa

Bochaa tu nidi sayisi biribu saha ka man pii ni anahi puuni vaabu anu ni pirigili zaŋ chan̄ ayɔbu ni prigili.

Bahi Balibu

Baa din tu ni a pii tumi ka di dɔya pasi.

Saa

Saa dihi tabli yala: di tu ni saa min sabisi bindira zoobu ni di niŋ bu ka be pooi.



Wula Ntu ni Pukpara Mali o Polo ka Ko Sinkaafa

- Pukpara tu ni o gahim kuykara ni dagañsi mini dakugri o puuni.
- Di tu ni pukparibi chɔ̄ buy়um nyɔ̄bu o puuni dama di kuri kulintam yaa kolini ni bindira yɛlbɔ̄ra, ka lahi tayiri ba tankpayu nahi gbana di ni cha ka bɔ̄him bee kɔ̄m zili kpe yɔ̄yu alaha. Buyum bidu kɔ̄ya ŋɔ̄ ni gba kuri sambarisi mini bin nema shabi banj mali sɔ̄nsim zañti pukpara. Din bɔ̄ŋ ŋɔ̄ wuhinimi ni bin nema kpibi labsiri tin gbani kulim nyaa ŋa.
- Buyum nyɔ̄bu kolini taligu labisiri bindira niñbu yaa.

Saha Din ni Ntu Ni a Ko

- Kamani silimini goli chirri anu goli bahigu zañ chan chirri ayɔ̄bu piligu ntu ni a pili kɔ̄bu.
- Diyi niñ ka polo maa du pimpini biñla ka bi doya pasi – di tu ni a puli nkɔ̄ ndɔ̄li sirigli maa.

Baa Malibu Yɛlibɔ̄ra Shañja din Pahi

Di tu ni pukpara kɔ̄ vuyibihinli o kɔ̄li maa din yɛn taya kɔ̄m sɔ̄ñ kɔ̄limaa ni. Dama sinkaafa nyɛ la din bɔ̄ri kɔ̄m pam.

Bole Nya Kulintam ni Bo Zugu Kati Zañdili Pahira

- Kulintam kolini chɔ̄ ka ti nyɛri sinkaafa viñli
- Kulintam nyɛla din bɔ̄ bayama pukpari tikohinim sanni
- Kulin kpalan pali nyɛla Ghana shira ayɔ̄bu (GH₵6.00) ka di tu ni bahi kpaliŋ pisi nakpaa puuni. Pukpari shabi ban bahi kulintam ŋɔ̄ bilahi bahiri silimii kulim birinbu saha.
- Kulintam ŋɔ̄ bahibu nyaanja bilahi tu ni labi kɔ̄li pi

Sinkaafa Bɔ̄ri Palo Pasi – Wula ka aa Yɛn Niñ Nya Palpasi

Pukpari shab tooi zañni trata yɛbsi – tratra kalinsi ni tooi zañ kuya yɛbsi koli ka ŋani kobɔ̄ra. Din ka ti booni koli pasi Malibu.

Wula ka Pukpari Piiri Binbira ni O biri

- Sinkaafa biri viñli chɔ̄ ka a nya wal viñla. Di koo niñ kaa nya wal viñla a binbira kura shgli ani daa zali maa puuni. Di tu ni aa bo biribiri parigu, din yi pukparibi tuma duu na.
- Nyami a yayili pukparibi ti kɔ̄hinima n da a binbira. Ayi ku tooi nyali di tu ni yi layigu maa gub dali nan gban yini.



Wula ka Pukpari Piiri Bira Din tu ni O Biri Ban Shɛli Din Kpari Kɔm Pam

- A baa kperi kɔm pam di tu ni apii binbira ayi ɲɔ shɛli din do gbuni,
 - Katanga
 - Tox 3167
- Lala binbira birimi bee mooi biɛyu kobiga ni pihinahi ni anu da shaŋa puuni din bɔra.

Binbiri Bonim Ka aa ni too biri ba shaŋa din dee ka Kɔm Pam

- Binbir purugu viɛli shɛli din tu ni a biri nnyɛ din biɛ gbuni ɲɔ:
 - GR18 (afɛfie) mini Naabogu – di dibaayi ɲɔ binila biɛyu kobiga ni pihita (130 days)
 - Gbewaa birila biɛyu kobiga ni piinu (115 days) – din bɔŋɔ dasa bi zoo maa zuyu ni to yoli bela biribu
- Sinkaafa biri viɛli dan biri chɛ ka nyari sinkaafa viɛla.

Binbira Wula Ntu ni Abo

- Di yi niŋ ka a yɛn shabiri bi biɛli maa ata zaŋ chanj biɛli maa anu bɔgli ni. Din ɲuna di tu ni a bo sinkaafa kuriga pia (10 bowls = 20kg) biri nakpaa. Di mi niŋ ka a yɛn gaa bɔyili piɛn biri di tu ni a bo biri pahi.
- Diyi niŋ ka a yɛn yayiri biri, di tu ni a bo sinkaafa kura pisi zaŋ chanj pihinu (40-50kg) biri nakpaa

So din ka pukpari yɛn biri sinkaafa ka kpigi pam

- Piligu di tuyu ni a lɔhi sinkaafa bira maa kɔm ni nnee biɛyu (dini ka na saara nim booni priming).
- Boomi kokuriga pirigili n lɔhi sinkaafa biri maa nnee biɛyu biri.
- Biɛyu yi nee, nyin doomi kɔm maa kaa diɛlli mahim ka di mnej pɔhim ka wali taba, ka naa yi biri li dabsili maa sunsuuni. Ka dii pa lala sinkaafa maa mi kpa bahi yɔli.
- Lala nlan nyɛli, saha shɛli ani yɛn lɔhi sinkaafa bira maa kɔm ni la, ani tooi bɔ bimbila tim mpahi kɔm maa ni din yɛn chɛ ka sinkaafa maa bili viɛla.
- Sinkaafa bira tim maa nyɛla zim be di warini ka bi kɔhirili, kpaŋ mi aamaŋa ka a dooi kɔm maa pii ka binvuhirigu kam ku paa li.

Anfaani Bɔ lee be Sinkaafa Bribu Foolee nimi puuni

- Foolee nim biribu cheka sinkaafa ninди pam
- Foolee biribu cheka sinkaafa kobo tuma mali valiŋ, kamanj mori Malibu, kulim nbahibuu ni halli chabu



- Saha mini wumsim shali anyaq ku niq njo zaa maa nyala din yan taa anfaani pam ayi ti kpugbu nyaanga.

Wula ka Sinkaafa Biriti ni Foole?

- Bɔm mi wɔy়ingli ngbin anli anli (20cm).
- Vuyu ni vuyu gba nyela anli (20cm zahimbu)
- Ayi Yam shabmi biri, aya zaq la shab dogu n shabi ka naa yi niq sinkaafa birbelim dibaataa zan chan dibaanu niq shabli kam ni. njo maa yan chemi ka wal sa too niq shana yitibi bili. Walisa ni too niq dakullaayii bilibu nyaanga.
- Pukpaibu pam pumpɔ়o yipa kparila mihi kaboori fooli doli mhima biriti. Bi nla lee dirila bimbira pam ka lee dir valiq, hali walsa bilaq kpa.

Saha dini tu Sinkaafa Biribu

Sinkaafa balibu pam tumi niri biri July goli biqyu pii ni anu (15th July). Amaa sinkaafa shali bim booni Diganla, din birla biqyu kobga ni pia di zuyu din bay a kani, kadi chaka dinni too biri July bahigu.

Wula ka Mori ni too Mali Sinkaafa Biribu Fooleeni

- Yɔynia mɔbiligu tim ayi kuli bir naagi, bee dihin yi zaq chan dabaayi sunsuuni.
- Pukpaiba ti kɔhiriba anyala bani too wuha mɔr ti viqla din be daani, ba ma mɔri nya din to nidi mahigi ka tim maa naayi too kuli.
- Ayi bi too yɔyi mɔbiligu tim, to nyin lee kpaq a maŋa kaa mali puumaa dakulaayii sunsuuni sinkaafa maa bilibu nyaanga. Din bɔŋo yan chemi ka sinkaafa maa mini mɔriku kpaq kuliszuyu. Kpaŋmi aamaŋa ka ache mɔri maa sɔŋ puumaani. Di nyala din yɛn pooli pahi kulim ti sinkaafa maa yaa.
- Ayi je ni mɔri maa lab bai, nyin zaq di wula kpa wun tanja bee ka-a gbin-gbin li sɔŋ. Ani too lan yɔyi mɔvari tim din dee yi ka mɔri maa yi tiba yi bee tiba ata.

Saha din tu ni pukpara bahi kulim sinkaafa foli biribu ni

- Piligu, di tu mi ni a bahi kulim kuya baagi dibaayii nakpaa kam puuni.
- Kulim kuya maa bahirila dakulaata biribu nyaanga. Di yi niq ka tingbanni maha, kulim maa ni wuhigi kpe tingbanni. Amaa, mahiliyi ka tingbanni, nyin di bahi. Diyi pa lala din niq gul suyu dɔli poɔhim.
- Ayi bɔri naa nya kulim maa zahimbu dede bahi a puu, nyin bɔm fanta kɔliba yɔrigu nmali zahindi a kulim bahira. Fanta kɔliba yɔrigu zahimbu yim kam bahirila sinkaafa zaa bunahi sunsuuni.

Kulim maa bahibu nyaanga; tuumbonim pahi?

- Kpaŋ mi aman̄a ka vuyi dahila bi chee
- Kpaŋ mi aman̄a kaa mali sinkaafa maa puuni, dakulaa anu zaŋ chan̄ dakulaa yøbu ka naayi bahi kulim dim pahiri ayi.
- Bahimi kulim yelim baagi pirigili dakulaa ayɔɔcihn dali.
- Lahi bahimi lala kulim maa kulaa awɔyi dali.
- Yihimi sinkaafa zεyū puu maa puuni dibilibu hali ni di chεbu.
- Nŋɔ maa ni sɔŋ ka-a sinkaafa chε nviɛla.

Saha dini ntu ni sinkaafa chε

- Sinkaafa maa yi dɔyi naa kaa yoo vuyi lahi la ka chε ka kɔyi puu maa ni dakulaayii nyaanga.
- Kpaŋmi aman̄a kaa chε sinkaafa, amaa bιyū pihita dɔyibu nyaanga, di yi niŋ ka zuyiri maa bi ka kuu. Amaa, di chε ka di kuu ti yayi.
- Kpaŋmi aman̄a kaa abu dabaa nahi chεbu nyaanga. Di mali bukaata ni abo taapoli n-yarigi ka bu di zuyū. din bɔŋɔ maa n yεn gu ka chε kuya gahinbu.
- Di nyɔ sinkaafa mɔri maa a yi bu naa. Din bɔŋɔ maa pahiri kulim tam puu maani, ka binkɔbirni ni tooi lahi ɻubli wuuni yiti du.
- Ayi ku tooi da taapoli, nyin bɔm kulin kpalaŋ kara beejerivam n tugi taba.
- Sum li kpalsi ni mpe dari zaŋ pa ka chε tingbani.
- Sum sinkaafa maa di yi ti kuugi kayila kayila. Dini yεn gu ka chε sinkaafa maa sayimbu.
- Ayi bɔra ni a nem kabi waai, nyin di chε ka di kuu ti yayi. Diyi kuu ti yayi, nyin waa mi li poi ka naa yi nem.

Sinkaafa kpalsi ala ntu ni kpari nya nakpaa fooli biribu ni?

Pukpara ɻun zaŋ baŋsim pala ɻɔ tum tuma, o ni tooi nya ka maa baagi pisi zaŋ chan̄ pisi ni anu nakpaa puuni.

This radio brief was produced by the Agricultural Value Chain Mentorship Programme (AVCMP) in March 2013 for rice farmers in northern Ghana. It is available for on the website of the Africa Soil Health Consortium (<http://www.cabi.org/ashc>) as Creative Commons material which can be reproduced and re-used without permission - provided AV CMP and ASHC are credited. The content was developed as a result of partnership between the Savannah Agricultural Research Institute, AV CMP and ASHC.

For more information, contact: **The Director, CSIR-SARI** (e): sknutschugah@hotmail.com

Working in partnership to create down-to-earth messages on integrated soil fertility management

